

чрез миналото към бъдещето

сборник в чест на
проф. днк
Маргарита Карамихова

ПРОСВЕТА
ОСНОВАНО 1945

КУЛТУРИ

ЧРЕЗ МИНАЛОТО
КЪМ БЪДЕЩЕТО

In honorem
Margaritae
Karamihova

Съставител
Петко Ст. Петков

ПРОСВЕТА
СОФИЯ

Езикът на дрехата. Курсовете по мода на Българския женски съюз (БЖС) в София през 30-те години на XX век под ръководството на берлинската модистка Лоте Вернекинк¹⁸⁶

The language of clothes. The fashion courses of the Bulgarian Women's Union in Sofia in the 1930s led by the Berlin fashion expert Lotte Wernekink

Kristina Popova

Abstract: In September 1930, a group of leaders of the Bulgarian Women's Union were invited by German Women's societies to visit Berlin, Dresden, Bremen and other towns in order to observe the institutions initiated by the women's societies. During this visit, the Bulgarian group also visited 'Lette Verein' – a society which organized various professional courses for women in Berlin, among them a Fashion School. After this visit in Germany, the Bulgarian Women's Union initiated a fashion course in Sofia and invited some teachers from 'Lette Verein'. The famous fashion expert and artist Lotte Wernekink (1897 – 1976) came from Berlin in August 1931 for the first course in Sofia.

¹⁸⁵ Кристина Попова е завършила специалност „История“ във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Преподава съвременна българска история в ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград. Специализирала е в Регенсбург и Виена, гост-професор в университетите във Виена, Грац, Зиген, Лайпциг. Авторка е на изследвания по история на детството във Виена, Грац, Зиген, Лайпциг. Авторка е на изследвания по история на детството и младостта, биографичния метод, историята на пола, история на социалната работа, както и на преводи от немски език на научна историческа литература. По-важни публикации: Ein roter und ein weisser Zwirn. Jugend auf dem Balkan, 1995; Националното дете, 1999; Висшата нервна дейност на социализма. Революционното приложение на една кучешка спонка в предучилищното възпитание през 50-те години“ (в: Колева, Д., Тялото при социализма, 2016) и др.

¹⁸⁶ Тази статия е част от изследване по международния проект за обмена на знание между Европа и Черноморския регион през периода XVIII – XXI век: Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities: Europe and the Black Sea Region, late 18th – 21st Centuries – KEAC-BSR. This project has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under Grant agreement No 734645.

The aim of this article is to present the cultural importance of this first course as well as the attitude of Lotte Wernekink toward her Bulgarian pupils and other Bulgarians, and her further visits in Bulgaria as she learned to speak and write in Bulgarian. The article is based on the correspondence between Lotte Wernekink and the leader of the Bulgarian Women's Union, Dimitrana Ivanova, as well on other letters, interviews and publications of Lotte Wernekink.

Key words: gender, orientalism, history of fashion and cloths.

Курсът по мода, чието начало е поставено през 1931 г. като инициатива на Българския женски съюз, е важно събитие за интересуващите се от актуалните тенденции в стила, облеклото и модното шивачество, за професионално заети те с такава дейност жени в условията на нарастващ интерес към модата в тези години. Курсът е събитие и сред многото други моменти по пътя на модерните женски идентичности, неотделими от силуетите на модерното женско тяло. Макар това начинание на БЖС на пръв поглед да няма пряко отношение към проблематиката на женските права, което е централна задача на женското движение в България, то е и продължение на усилията на женските дружества още от края на XIX век да подобрят шансовете на младите момичета на пазара на труда, като им дадат професионални умения по домакинство – шев, бродерия, готварство, а наред с това да ги подпомогнат и в домакинската роля в семейния живот. Стопанските училища, създавани от края на XIX век по инициатива на женските дружества в България, централно място сред които заема Стопанското училище „Мария Луиза“ в София, се заемат именно с тези задачи и се радват на голяма популярност сред широките градски среди (Назърска 2008). В първите десетилетия на XX век броят им в България надхвърля 100. Даваното в тях образование отговаря и на семейните стратегии на средните и по-бедните градски слоеве чрез подготовката да дадат максимална сигурност на момичетата в семейството, както по отношение на евентуален бъдещ брак, така и ако бъдат принудени сами да изкарват прехраната си. Както посочва Жоржета Назърска, тези училища имат големи заслуги за издигането на равнището на воденето на семейното домакинство по отношение на добрия вкус, реда, хигиената в дома, разпространението на кулинарни умения и изобщо на създаването на стандартите на „модерната домакиня“ (Назърска 2008). За това допринасят и списанията, и други издания, свързани с мода и домакинство.

След Първата световна война в градовете многократно нараства броят на младите жени, които се стремят към образование и професия. Чиновнички, учителки, акушерки и милосърдни сестри, които издържат сами себе си, а понякога сестри, братя, родители и други роднини, търсят (и създават) образа на съвременната млада жена. Присъствието на жените в публичната сфера многократно нараства. Очакванията към дрехите, обувките, шапките и прическите се променят, за което допринася извънредно много и киното, разпространявайки широко модните образци на женския силует, жестове и поведение. Модата се превръща в изключително важна тема в живота на градския човек, търсенето ѝ създава нови пазари, отварят се фризьорски салони, шивашки ателиета. С това нарастват и изискванията към подготовката на момичетата, устремени към професиите в сферата на модата – шев, шапкарство, фризьорство, козметика.

Променят се и тяхното собствено професионално самочувствие, и техният интерес към професионалните новости и придобиването на нови компетентности.

През втората половина на септември 1930 г. една делегация на Българския женски съюз посещава Германия, за да се запознае с постиженията на германското женско движение и институциите, създадени от женските дружества. Това „образователно пътуване“ е по покана на германските женски дружества и е финансирано от тях. „Образователното пътуване“ с цел да се изучат чуждестранният опит и достижения е много разпространена форма по това време. То се практикува както на държавно-институционално ниво – командировки на министерски чиновници, инспектори и други служители в европейските страни, така и като дружествени инициативи. Така през 20-те години има няколко значими „образователни пътувания“ до Виена с цел да се проучи социалната политика на Виенската община. Една от тях е инициатива на социалдемократическата партия, друга – на министерството на просветата (Ророва 2007). Отчетите, понякога публикувани като пътеписи и книги, са ценни свидетелства за контактите с по-широкия свят, за нагласите към пътуванията, за преживяванията, за видяното в Европа и за разширяването на професионалните и личните хоризонти.

„Образователните пътувания“ на жени не са изключения в тази практика. Така по време на Първата световна война д-р Ирина Шишманова е изпратена в Германия да проучи практиките на общинската социална работа.

„Образователното пътуване“ на БЖС през 1930 г. обаче има по-особено значение. От една страна, това пътуване на българките е резултат на засилената комуникация в рамките на международното женско движение. През август 1930 г., непосредствено преди тази екскурзия, София е домакин на лятната школа на Международната женска лига за мир и свобода, за която пристигат най-изтъкнати деятелки на международното женско движение – народни представителки, писателки, учени.

Макар че по това време българките от десетилетия участват в различни международни прояви и форуми, пътуването в Германия през есента на 1930 г. е непосредствен израз на един по-продължителен процес на взаимно опознаване и признание в света на женското движение. По-възрастното поколение на лидерки на женските дружества – Екатерина Каравелова, Юлия Малинова, а особено от средното поколение – Димитрана Иванова, д-р Вера Плочева, Стела Русчева, Василка Кертева и други, вече заемат собствено място в света на международната женска комуникация, извоювайки траен авторитет за българските организации. Безспорно най-разпознаваемата фигура в света на тази международна женска комуникация е Димитрана Иванова и нейните качества са често коментирани в писма, статии и спомени. Тя е до голяма степен и инициаторка на двете големи образователни начинания на Българския женски съюз след пътуването в Германия – Висшата социална школа за жени, създадена през 1932 г. по модела на Академията по социална работа в Берлин на Алис Саломон – първо по рода си учебно заведение на Балканите, и курсът по мода, който след големия си успех през лятото на 1931 г. започва да се провежда и в следващите години.

След Първата световна война феминизмът е белязан от нови тенденции

– по-силен стремеж жените да се представят със своя собствен особен принос към обществото като жени с идеята, че те са равни с мъжете, но различни (Sandell 2015: 6). Нови измерения получава и концепцията за международното сестринство на жените (Sandell 2015: 7); макар това да остава главно западен конструкт и да приема западните ценности за универсални дадености, то съдържа и някои противоречиви тенденции. Националните граници се прекосяват много по-често – с пътувания, гостуване, писма, снимки, лекции. Тази комуникация остава до голяма степен ограничена от класовите рамки, защото за нея са необходими свободно време, образование и владение на чужди езици (Sandell 2015). Често идеята за „международното сестринство“ намира израз като „феминистки ориентализъм“ – като желание да се помогне на сестрите, които живеят в „изостаналия Ориент“ (Sandell 2015: 10). Този покровителствен дискурс е силен във Великобритания, където за тази роля се използват и други семейни обозначения – „дъщери“, „майки“, „по-малки сестри“, което кара някои авторки да говорят за „майчински империализъм“ или „имперски феминизъм“ (Sandell 2015: 10). В международните женски организации обаче много повече се утвърждава стремежът към създаване на по-равноправно приятелство.

Всички тези моменти се отразяват и върху взаимовръзките и комуникацията на българските и германските общественички. В българската делегация на „образователното пътуване“ в Германия, водена от председателката на БЖС Димитрана Иванова, са включени осем жени, сред които са учени (д-р Вера Плочева, Стела Русчева), ръководителката на детските здравно-съвещателни станции в София (Бояна Христова), преподавателката по немски език Тони Маркова-Зандхаге, председателката на Българската секция на Международната женска лига за мир и свобода Василка Кертева, представителката на пловдивската организация Недялка Върбенова и Цветана Рашева.

В тези водещи среди на българското женско движение темата за значимостта на облеклото със своята символна натовареност също играе своята роля. Така на една от срещите българките се появяват в национални дрехи. Особено застъпена е българската бродерия, която в тези години се радва на голяма популярност. Това странно смесване между модата и традицията в тази феминистка общност обаче не е български феномен. Оказва се, че в международното женско движение началото на това „преобличане“ е поставено от видната холандска феминистка Роза Манус, която през 1908 г. се явява на международен форум с дървени обувки и изпълнява холандски танц (Rupp 1997: 11). Изследователката на това самопредставяне Минеке Бош смята, че това е начинът да се покаже националното многообразие сред иначе доста подобно изглеждащите феминистки по това време, както и да се демонстрира връзката с народа, със селската култура (Bosch 2009: 4 – 12). Разглеждайки този феномен в холандското женско движение, тя обръща внимание и на един друг важен момент в модерните международни форуми и особено във феминизма – на стремежа към визуалното самопредставяне, към спектакъла, като с това феминистките участват в изобретяването и консервирането на традицията (Bosch 2009). Заедно с това преобличането е и начин да се утвърдят стандартите на цивилизованата европейска модерност срещу въобразеното фолклорно минало (Bosch 2009).

В Берлин, наред с другите образователни и социални институции, бъл-

гарките посещават и „Лете Ферайн“ и организирани от него образователни институции. Там се поражда идеята да се устрои, с помощта на берлински преподавателки, курс по мода в София, предназначен главно за преподавателки по модно шивачество в стопанските училища, както и за други шивачки, които имат вече натрупан опит в професията и ръководят шивашки ателиета. От гост-преподавателките се очаква не да преподават техниките на шивашкото изкуство, а да усъвършенстват „модното чувство“ и „стила“ на участничките в курса, като с това им помогнат да станат по-конкурентоспособни (БИА, ф. 584, оп. 1, а.е. 481, л. 1).

„Лете Ферайн“ е създадено през 1866 г. с материалната подкрепа и покровителството на пруската принцеса Виктория по инициатива на Вилхелм Адолф Лете под името „Дружество за насърчаване на занаятчийските умения на женския пол“. То има за цел да даде подготовка за работа извън професиите на учителка и гувернантка, единствено достъпни за жените от бюргерските кръгове по онова време. Дружеството се включва в Съюза на немските дружества. Намирайки се под мъжко ръководство, първоначално дружеството не си поставя цели, свързани с женското равноправие. Това се променя в края на XIX век под енергичното ръководство на директорките. Дейността се разраства и се разширява спектърът на професионалните курсове, които включват електротехника, фотография, мода, подвързвачество, бродерия, металография, лаборантство, диетика и много други, за които се признава професионално образование. По-късно тези курсове се обединени в няколко професионални училища под шапката на дружеството. Сред тях е и училището за моден дизайн. В началото на 40-те години в това училище учи Венера Тасева (Венера Наследникова), по-късно водеща специалистка по костюмите в Народния театър в София и преподавателка по история на облеклото в Националната художествена академия.

В началото на 30-те години директорка на „Лете Ферайн“ в Берлин е д-р Лили Хауф, активистка на женския съюз на Демократическата партия в Германия¹⁸⁷. Именно с нея след срещите започват и първите разговори през 1930 г. за организирането на курса по мода в София. В началото на 1931 г. между ръководството на БЖС и д-р Лили Хауф са разменени и редица писма около гостуването на преподавателките и устройването на курса.

За подготовката на пътуването, за обиколката на българската женска делегация в Берлин, както и за предисторията на курса по мода, са запазени няколко свидетелства. Предварителните уговорки и подготовката за посещението на българките е детайлно отразено в писмата на германската журналистка Елзе Фробениус, която движи нещата от германска страна. От тях виждаме как в хода на тази подготовка се уточнява програмата на посещението, както и редица подробности от пътуването и посрещането на българките. След като се връща от образователната обиколка в Германия, Димитрана Иванова подробно описва пътуването и срещите в серия от публикации във в. „Женски глас“. Пътните впечатления на Бояна Христова са публикувани в списанието на БД „Червен кръст“ (Христова 1930: 191 – 204). Германските медии също съобщават

¹⁸⁷ Д-р Лили Хауф, родена в Рига и завършила университета в Тюбинген, е директорка на училищата на „Лете Ферайн“ от 1911 до 1934 г. (по сведения на Яна Хаазе).

за гостуването и срещите. В архивния фонд на Димитрана Иванова в БИА е запазена кореспонденцията ѝ с д-р Лили Хауф и ръководителката на курса Лоте Вернекинк, както и с още една преподавателка – Маргерете Мелхерт¹⁸⁸. Запазена е и кореспонденция на Тони Маркова-Зандхаге с германските модистки. Има и немалко запазени снимки от участничките в курса. За провеждането му съобщава и печатният орган на Българския женски съюз – в. „Женски глас“ (Женски глас 1932: 10; 1933: 4). Сред свидетелствата за него е и книгата на Лоте Вернекинк за историята на облеклото в превод на български език от Мария Писарева-Шнитер, издадена в 1933 г. с предговор от Димитрана Иванова. В архива на „Лете Ферайн“ се пазят и впечатленията на Лоте Вернекинк от България, както и едно нейно интервю по повод курсовете в София¹⁸⁹.

Лоте Вернекинк (1897 – 1976 г.) е голямо име в историята на модния дизайн в Германия. Нейните рисунки на модели се смятат за едни от ценните образци на това изкуство от края на 20-те и началото на 30-те години (Rasche). Тя завършва курса по шев и бродерия на „Лете Ферайн“, а след това учи изкуство в Берлин, където завършва като преподавателка по рисуване. След дипломирането си Лоте Вернекинк се завръща в „Лете Ферайн“, където започва работата като ръководителка на курса по мода и графика и създава първия клас по рисуване на модели, модна илюстрация и рекламна графика. Лоте Вернекинк работи с ученичките си с голямо вдъхновение и умее да ги увлече в новите тенденции на модния дизайн. Работата ѝ получава признание както в училището, така и извън него. От 1927 до 1940 г. с помощта на своите ученички тя издава списанието за мода на дружеството – „Модеблетер“. От 1940 до 1961 г. Лоте Вернекинк е ръководителка на училището, а след пенсионирането си участва в множество изложби по моден дизайн.

Професионалните качества и отдаденост на работата, които показва Лоте Вернекинк, бързо са оценени и в София. Самата тя бързо преодолява езиковата бариера с ученичките. Курсът по мода има голям успех и ръководството на БЖС решава да го повтори, а след това да го организира и в следващи лета, като покани и още една преподавателка от „Лете Ферайн“. За да общува повече със своите софийски ученички, Лоте Вернекинк научава български, така че последните запазени нейни писма до Димитрана Иванова са написани на доста добър български език.

През март 1931 г. директорката на „Лете Ферайн“ д-р Лили Хауф съобщава в писмо до Тони Маркова-Зандхаге, че Лоте Вернекинк е съгласна да води курса по мода в София.¹⁹⁰

Уговорена е програмата на курса, която включва теоретични и практически часове. През юни 1931 г. Лоте Вернекинк също уточнява с Димитрана Иванова идеите си за „възпитаването на модния вкус“ и лекционното съдържание на едномесечния моден клас. Заедно със своя годеник, художника Курт Зиберт, Лоте Вернекинк пристига в София в началото на август 1931 година.

Интересът към курса по мода сред българките е много голям и в него се включват около 100 курсистки. Още през есента на 1931 г. започва да се обсъж-

¹⁸⁸ Маргарете Мелхерт е преподавателка в „Лете Ферайн“ от 1925 до 1934 г.
¹⁸⁹ За предоставянето на тези материали за Лоте Вернекинк благодаря на г-жа Яна Хаазе.
¹⁹⁰ Писмо на д-р Лили Хауф до Тони Маркова-Зандхаге, БИА, ф. 584, оп. 1, а.е. 481, л. 1.

да следващ курс по мода, както и евентуално устройването към него и на един практически курс за женско и детско облекло. Уговорено е и издаването на книга на Лоте Вернекинк (по това време вече Лоте Зиберт) за история на облеклото, която да служи при преподаването в следващите курсове (Зиберт-Вернекинк 1933).

Лоте Вернекинк е във възторг от работата си в София. Тя споделя този ентусиазъм с директорката д-р Лили Хауф след завръщането си в Берлин. В „Лете Ферайн“ Лоте Вернекинк изнася лекция с диапозитиви за своя първи престой в България и публикува в списанието „Модеблетер“ своите впечатления. Първото впечатление при пристигането ѝ е от гарата в София. Тя я оприличава на постройка в Потсдам или някой друг германски град, но след това се уверява, че българската столица е съвсем различен град. В това първо пътуване на Лоте Вернекинк в България тя е най-развълнувана от съчетанието на Изток и Запад, на забързана модерност и източна леност – онова, което тя нарича „пъстра противоречивост“ (Wernekinck 1931: 1 – 6)¹⁹¹ на града.

Опитното око на берлинската модистка и художничка, специалистка по рекламата вижда софийската улица „Мария Луиза“ така:

„Модерни европейски сгради, хотели, банки, жилищни кооперации се сменят със съвсем скромни постройки, магазините струпват стоките си във витрините – малки, примитивни, но апетитно чисти, без намерение за декоративен ефект, а от практичност. По този начин са натрупани обувки, хлябове, домати, пъпеши, сапуни, книги, платове и български старини. Автомобили и трамваи се разминават с пъргави магаренца, които сутрин носят в града мляко или други стоки за пазара, а често и стопанинът ги язди“ (Wernekinck 1931).

И по-нататък по пътя за центъра на столицата:

„Всички улици, които водят на юг, гледат към масива на Витоша, често покрита и през лятото със сняг. Гледката към нея е освежаваща, както и към пъстроцветните будки за цветя около църквата „Света Неделя“. Изпълнени с цвят и аромат, те илюстрират живота на града. Циганки с дълги шалвари, с бронзови, безкрайно красиви лица, с предизвикателно забрадени глави, с цигари или лулички в уста, с деца на гърдите, предлагат цветя. А и пред ресторантите са разцъфнали олеандрови дървета.

Уличната картина е силно белязана и от господата – духовници от Светия Синод. Широкоплещести, декоративно красиви мъже с дълги бради, дълги черни раса и високи калимявки, под които е скрита дълга коса. В живописен черно-бял контраст с тях са белите куртки на полицаите и офицерите. Стражари с униформи, украсени с червен шнур, регулират движението на кръстовищата като малки царе. Върхът на цветното изобилие са селските носии, особено в пазарните дни. Докато модерното градско облекло на софиянци по нищо не се отличава от останалите европейски градове, селското население си пази традицията на носиите“ (Wernekinck 1931).

¹⁹¹ Благодаря на г-жа Яна Хаазе, ръководителка на архива и библиотеката на „Лете Ферайн“ – Берлин, за предоставянето на тази статия на Лоте Вернекинк, както и на нейното интервю от 1941 г. Благодаря на г-жа Хаазе и за някои сведения за дружеството, училището и за директорката д-р Лили Хауф.

След като подробно представя наблюденията си върху селските носии пред занимаващата се с облекло и мода аудитория в Берлин, Лоте Вернекинк завършва описанието си отново с темата за привлекателната противоречивост на градския живот на София:

„Влюбваш се в тази София, която без снобизъм показва истината на своето битие, обичаш тази София заради слънцето и носиите, заради пъпешите и кебапчетата, обичаш я преди всичко заради любезните сърдечни българи и когато вечер от планината гледаш светлините на София да проблясват в ниското като танц на японски фенери, тогава ти става ясно колко трудно е да я напуснеш след едно лято, прекарано тук“ (Wernekinck 1931: 1 – 6).

През 1933 г., за да продължи поставеното от Лоте Вернекинк в София начало, по покана на ръководството на БЖС идва друга преподавателка от Берлин – Маргарете Мелхерт. Нейното преподаване също е посрещнато с голям интерес. В писмото си след курса тя пише как ученичките са дошли да я изпратят на гарата, обсипвайки я с цветя, подаръци и сладка: „Днес стават 14 дни, откакто се сбогувах със София и милите хора, с които ме свързва сега споменът за времето, изпълнено с нови впечатления и доказателства на истинска сърдечност и приятелство. Сбогуването на гарата беше трогателно и купето ми приличаше на цветна градина“.¹⁹²

Извън размяната на любезности в духа на доброто възпитание, тези контакти в рамките на курсовете на преподавателките от „Лете Ферайн“ далеч надхвърлят деловите отношения. Вижда се, че преподаването и съвместната работа между участничките в курсовете и преподавателките създават висок емоционален градус и служат като импулс за по-нататъшно сътрудничество.

За идванията на Лоте Вернекинк по-нататък черпим сведения от нейната кореспонденция с председателката на БЖС Димитрана Иванова, която продължава (или е запазена) до 1942 година. В своите писма Лоте Вернекинк подчертава отново силния си копнеж „отново да бъдем при Вас“¹⁹³ в България. Изразените от нея чувства се потвърждават и от Маргарете Мелхерт, която в писмо до Тони Маркова-Зандхаге, пише, че Лоте Вернекинк разказва толкова „хубави и мили неща“ за „хубавата ви страна и нейните жители“¹⁹⁴.

Лоте Вернекинк винаги се отнася в писмата си с голямо уважение и възхищение към Димитрана Иванова. Докато с годините между Димитрана Иванова и журналистката Елзе Фробениус се поражда по-тясно приятелство, доколкото може да се съди по запазените писма, с Лоте Вернекинк остава една по-голяма дистанция, може би заради разликата във възрастта или поради деловия порядък на връзките. Въпреки това се чувства силното влияние на Димитрана Иванова. Лоте Вернекинк споделя и новини от работата си в класа по мода в Берлин, но никога не коментира политическите събития в Германия. Дали това се дължи на аполитичността на заетата в света на изкуството и модата преподавателка, или на предпазливост в условията на живот на нацистка Германия? Този въпрос изисква по-детайлно проучване както на нагласите на Лоте Зиберт-Вернекинк, така и на политиката на „Лете Ферайн“ по това време.

¹⁹² Маргарете Мелхерт до Димитрана Иванова. БИА, ф. 584, оп. 1, а.е. 154, л. 2.

¹⁹³ Лоте Вернекинк до Димитрана Иванова. БИА, ф. 584, оп. 1, а.е. 59, л. 5.

¹⁹⁴ Маргарете Мелхерт до Тони Маркова-Зандхаге, БИА, Ф. 584, оп. 1, а.е. 154, л. 1

През 1942 г. Лоте Вернекинк организира с ученичките си в Берлин голямо историческо модно ревю, представяйки модата от Средновековието до ХХ век. Димитрана Иванова проявява интерес това ревю да се представи и в София на предстоящия курс по мода, но това не се оказва възможно.¹⁹⁵ Без да отказва на предложението да се представи подобно ревю в София, Лоте Вернекинк обяснява в писмото си, че за икономия са направили костюмите от платове и хартия, без да кроят, като са нагънали, заболи и зашили материала, за да постигнат за ревюто в Берлин впечатлението за миналите епохи.

Тя добавя:

„...Ние импровизирахме, за да не разрязваме платовете. И аз мога да кажа, успяхме. Но след това можахме да разшием отново изработените костюми и затова няма как да се донесат.

...Бих предложила да донеса илюстративен материал за лекциите – диапозитиви и епископски прожекции, а по-нататък костюмите да се изработят от българските участнички, може би в тази импровизирана форма (както в Берлин – б. м., К. П.). Венера Тасева помагаше в това и ще потвърди пред Вас колко добре изглеждаше всичко. Самата работа ще ме въодушеви много в България, както и тук, както въодушевява и ученичките. Тази импровизираща работа възпитава по много хубав начин, така можем да работим с лекота и размах, да изобретяваме и това се отразява много добре на шивачеството. И това е също една от причините да я включим в учебния план“.¹⁹⁶

Това писмо от април 1942 г. е последното запазено писмо на Лоте Вернекинк до Димитрана Иванова.

Година по-рано Лоте Вернекинк дава едно интервю за списание „Зилбершпигел“ („Сребърно огледало“), посветено на нейната работа в България (Prillip 1941). Журналистката я представя в списанието като ръководителка на класа по мода и модна илюстрация. Поместени са и две нейни снимки – портрет и момент от работата ѝ в училището.

Политическият фон на връзките десет години по-късно е съвсем различен от времето на Ваймарската република. Двете страни са официално свързани след влизането на България в Трестранния пакт, политическото сближение се отразява и на контактите в различни професионални кръгове, в гражданския сектор, в образованието. Духът на официалното сближение се чувства и в интервюто – както във въпросите на журналистката, така и в отговорите на Лоте Вернекинк. Тя е и много по-склонна да изтъква модерните постижения, отколкото „източните страни“, макар отново да се връща към първите си впечатления някога, преди всичко на темата за противоречивостта – високи планини и равнини, плодородни полета и скали. Второто ѝ силно впечатление е напредъкът, усвояването на северноевропейските, особено германските методи на работа. Още на границата според нея българските гранични служители се открояват със своята приветливост, достойнство и делово отношение (Prillip 1941).

За работата си в България тя споделя:

„Изключителната възприемчивост и напълно неизхабена жажда за учение

на участничките означаваше извънредно насърчение за целите, които искаха да постигна. При първите занимания представих един исторически преглед на костюма и история на текстила, след това развитието на силуета и отделните форми, на носите, долните дрехи и т.н. Предишната година се спрях повече на съвременните въпроси, повече говорих за понятията „конфекция“ и „експорт“, за новите материи и винаги при лекциите правехме модели от газ и хартия като практическо въведение и демонстрация на правилното и погрешното със съответните поправки. Дневно имаше по четири часа и общата тема беше „Културата на модата“ (Prillip 1941).

По-нататък Лоте Вернекинк обяснява на журналистката и основанията си да научи български език:

„...Но през зимата направих усилия да науча езика. Направих това изцяло заради обичта ми към страната и нейните жени. Всички онези от тях, които имаха влияние, на първо място тяхната ръководителка, юристката Димитрана Иванова, ме посрещнаха изключително сърдечно“ (Prillip 1941).

Мотивът с ученето на български език „през зимата“ заслужава внимание. Той е както средство за комуникация, така и израз на власт. В България Лоте Вернекинк е обградена от жени, които отлично говорят немски език – Димитрана Иванова, Тони Маркова-Зандхаге, преводачката Шнитер, д-р Вера Плочева и много други. Професионално и в преподаването към това се прибавят и изразните средства на рисуването. Мотивът „заради жените“ и заради Димитрана Иванова е забележителен. Може би Лоте Вернекинк иска също да впечатли българките с ученолюбие. Или може би тя се стреми към самостоятелно общуване с ученичките и другите жени отвъд ограниченията на превода? Не става дума само за говоримия език. При цялата си професионална натовареност Лоте Вернекинк изучава писмения език и употребява български език частично и в кореспонденцията си с Димитрана Иванова. Например в едно от писмата тя на български език споделя за работата си в Берлин: „Сега аз имам сто и петдесет ученички, всички искат да учат много и всички трябва да работят много“.¹⁹⁷

На журналистката, която, както се оказва, също познава Димитрана Иванова от един женски конгрес преди години, Лоте Вернекинк разказва още по-подробно за лидерката на женския съюз в България:

„Навсякъде в страната тя е почитана и обичана. Животът ѝ е изпълнен от големите ѝ цели и от щастливото семейното обкръжение. Когато тя се зае с председателството на съюза, пое и най-добрите му традиции. Започналото от 1857 г. женско движение се включва в революционните усилия за освобождението на България. После цялата енергия се насочва към усвояването на онова, което са постигнали жените в другите европейски страни. Димитрана Иванова е постигнала това стъпка по стъпка. Вече няма непостигната професия за бъл-

¹⁹⁷ Лоте Вернекинк до Димитрана Иванова. БИА, ф. 584, оп. 1, а.е. 59, л. 25. Изучаването на български език от Лоте Вернекинк не е изключение. Други чуждестранни преподавателки в България по същото време – например американките Рейчъл Торанс и Хейзъл Гоф през 20-те години също научават добре български език, докато ръководят училището за милосърдни сестри в София. Те остават години наред на работа в България, докато Лоте Вернекинк идва епизодично в София няколко пъти за не повече от месец.

гарските жени, единствено юристките още не могат да практикуват като адвокати. Но с изключителна инициативност жените са организирали стопанските училища и така продължават социалното дело на първите женски дружества, като все повече изграждат нови институции: подслони за пътуващи сами жени, детски домове, ясли, подпомагане на вдовици, старчески домове“ (Prillip 1941).

По-нататък в интервюто Лоте Вернекинк отново се връща на описанията на носиите, на народните танци и сърцатите хора, които продължават да я впечатляват в страната.

Както в пътните впечатления от гостуванията в България на германската журналистка Елзе Фробениус по същото време, споделени в нейните спомени, най-трайните ориенталистки клишета на туристическия поглед към страната не се променят в продължения на десетилетия. В тях винаги присъстват горещият темперамент на хората, танците и спонтанното улавяне на хорото, пъстроцветието, магаретата. Виждаме ги и при Лоте Вернекинк. Берлинчанките, посещаващи България, също допринасят за устойчивостта на тези клишета, с което отговарят на очакванията на самите германски читатели. Лоте Вернекинк задълбочава и клишето за „прусаците на Балканите“ и за „жадните за знания българи“ и го разширява – не само като включва в него жените, но посочвайки ги като водещите агентки на модернизацията на страната.

Езикът на дрехата, с който работи Лоте Вернекинк като модна илюстраторка и преподавателка, ѝ помага да предаде своите впечатления от България – чрез пъстроцветните носии, черните раса, забрадките. „Символичният синтаксис“ на общуването (Минке Бош) се изгражда както върху професионалните езици на модата и облеклото, така и с помощта на езиците на двете страни. Десетте години на сътрудничеството между БЖС и „Лете Ферайн“ са време на важни промени. Наред с радикалните политически промени настъпват промени и в мястото на жените в обществото. Жените частично придобиват избирателни права и за първи път участват в избори през 1937 и 1938 година. Променена е и София в очите на външния свят. Неформалните контакти между деятелките на женското движение, както и дружествената комуникация между БЖС и „Лете Ферайн“ обаче запазват водещото си място в създаването на условията за съществуването на курса по мода, както и на други образователни инициативи, за които няма държавна подкрепа.

Несъмнено курсовете по мода, организирани от Българския женски съюз през 30-те години, отговарят на новите потребности сред професионалните среди в тази сфера, допринасят за усъвършенстването на вкуса и „модното чувство“ на курсистките и им помагат да намерят свой индивидуален стил. Затова се срещат с такава радост и предизвикват траен интерес. Те укрепват влиянието на БЖС върху стопанските училища, а и над по-широки кръгове жени в страната. Курсовете по мода, както и други модерни и плодотворни образователни форми в областта на женското професионално образование, се раждат в резултат на лични и дружествени контакти, в резултат на свободната женска инициатива и работа. Без този обмен да руши традиционните ориенталистки нагласи към България, той разкрива много повече аспекти на отношенията, динамиката и голямото богатство на взаимни впечатления, поощрява професионалните интереси и създава трайни връзки, близки приятелства и желание за взаимно опознаване.

- БИА, ф. 584, оп. 1, а.е. 481, л. 1.
 БИА, ф. 584, оп. 1, а.е. 154, л. 2.
 Женски глас. Бр. 3 – 4, 1932.
 Женски глас. Бр. 5, 1933.
 Зиберт-Вернекинк, Л. История на облеклото. Учебник – ръководство за девическите професионални училища. Превод Ст. Писарева-Шнитер, С.: Хемус, 1933, 95 стр.
 Назърска, Ж. Българските девойки и професионалното образование до Първата световна война: Стопанското училище „Мария Луиза“ в София. – В: И настъпи време за промяна. Образование и възпитание в България XIX – XX век. Костов, А., Д. Парушева, Р. Прешленова (съст.). С.: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2008, с. 87 – 104.
 Христова, Б. Социални грижи в Германия (една обиколка). – В: Списание на Българското дружество „Червен кръст“, кн. 5 – 6, 1930, с. 191 – 204.
 Bosch, M. Between entertainment and nationalist politics: The uses of folklore in the spectacle of the International Suffrage Alliance. – In: *Women's Studies International Forum*, 32, 2009, pp. 4 – 12.
 Popova, K. Auf dem Weg nach „Jerusalem der Fuersorge“. Die sozialen Leistungen der Wiener Gemeinde in den 20-er in zwei bulgarischen Reisebeschreibungen. – In: Oesterreich und Bulgarien 1878 – 2007. Geschichte und Gegenwart, *Miscellanea Bulgarica*, Bd. 19, Wien, 2007.
 Prillip, B. Das Interview des Silberspiegel: Lotte Siebert-Werneking, 1941.
 Rasche, A. Die Kultur der Kleider: Sammlung Modebild. – Lipperheidesche Kostuembibliothek. http://www.kci.or.jp/research/dresstudy/pdf/E_D60_RASCHE_The%20Culture%20of%20Dress_ENG.pdf
 Rupp, L. J. *Worlds of Women: The Making of an International Women's Movement*. Princeton University Press, 1997.
 Sandell, M. *The Rise of Women's Transnational Activism: Identity and Sisterhood Between the World Wars*. London – New York: I. B. Tauris, 2015.
 Wernekink, L. Sommertage in Sofia. – In: *Modeblaetter Lette-Verein*, Jahrg. 4/5, 1931, Heft 3, September, S. С рисунки от Лоте Вернекинк.